

Melnichuk I. A. Genesis of the formation of the Cossacks as a separate social Strata

In this article a version of historical formation of the Cossack community is given. In this question considered a specific thought. It tells about the continuity of the process of Slavic military-industrial reinforcement of the steppe boundaries during the formation and prosperity of the Kyiv state, Mongolian and Lithuanian supremacy. There is a conclusion about two stages of intensification of this process: in XII – XIII and in XV - XVI centuries, which had the similar socio-political and economic reasons.

Keywords: "brodnyky", "berladnyky", "vyhonci", "uhodnyky", Cossacks.

УДК 94(477.53)"1648/1769"(1–22):314.117.15

Ю. В. Ночовний

ЛУБЕНСЬКЕ «СЛЪДСТВІЕ О НЕПРАВИЛЬНО ВПИСАННЫХЪ ВЪ КОЗАКИ МЪЩАНАХЪ» 1768 р. ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ РАТУШНОГО МІСТА ГЕТЬМАНЩИНИ

У статті здійснено спробу дослідити особливості роботи імперської комісії та представників козацької старшини у полковому місті Лубни під час Генерального опису Малоросії 1765-1769 рр. Автор звернує увагу на проведення перевірки належності мешканців міста до свого справжнього стану. Доведено, що документ є складовою Генерального опису, показано його цінність як джерела вивчення окремих проблем розвитку ратушного міста Гетьманщини XVIII ст.

Ключові слова: Румянцевський опис, ревізія, місто, слідство, козаки, міщани.

Важливими складовими модернізаційної політики Катерини II були заходи, спрямовані на уніфікацію суспільного устрою, правового поля та економіки різних частин Російської імперії. Погляди імператриці були спрямовані у першу чергу на західні терени великої держави, котрі мали ще доволі значну автономію, користувалися законодавством відмінним від загальноімперського, неохоче ділилися ресурсами та гіпотетично могли демонструвати сепаратистські настрої [1, с. 82]. Як про це колоритно зауважила сама імператриця в лютому 1764 р. у настанові генерал-прокурору Сенату князю А. А. Вяземському: «*Сии провинции (Україну, Лифляндію і Фінляндію – Ю.Н.), также и Смоленскую, надлежит легчайшими способами привести к тому, чтобы они перестали глядеть, как волк в лес*» [2, с. 95].

Успішні реформи були не можливі без точних відомостей про кількість населення, приналежність до соціальних станів, власність і фінансове становище окремих соціальних груп, особливостей адміністративного управління територій які входили до складу імперії.

Частково подібні відомості отримувались через ревізії (переписи), які проводилися в Гетьманщині протягом всього XVIII ст. Особливістю таких ревізій, на думку А. Перковського, було те, що відомості збиралися тільки про господарства (двори і бездвірні хати), оскільки одиницею оподаткування тут було окреме господарство, а не ревізька душа чоловічої статі [3, с.107]. Однак, імператриця, під впливом, свого більш обізнаного з станом справ в Гетьманщині статс-секретаря Григорія Теплова не довіряла даним ревізій отриманих раніше. Г. Теплов у своїй записці «О непорядках в Малороссии» висловлював думку про те, що попередні ревізії в Малоросії проводилися зі зловживаннями, в наслідок чого зменшилася кількість дворів посполитих і козаків, старшина перетворювала козаків на посполитих, відбувалася неконтрольована скупка козацьких ґрунтів і т.д. Через це держава терпить значні збитки, а ревізії не відповідають справжньому стану речей. Єдиною достовірною ревізією Г. Теплов вважав «офіцерську ревізію» проведеною за Данила Апостола [4, с. 190].

План по проведенню нового перепису в Гетьманщині виник ще в листопаді 1763 р., а 14 листопада Сенат затвердив постанову про її проведення. Але практичну реалізацію цього задуму довелося відкласти через ліквідацію інституту гетьманства і зречення К. Розумовського. Безпосередню реалізацію плану імператриці здійснював президент II Малоросійської колегії, генерал – губернатор Малоросії Петро Румянцев. Він провів масштабну за своїм змістом ревізію 1765 – 1769 рр. яка в історичній літературі дістала назву Генеральний (Румянцевський) опис Малоросії. Перепис охоплював усі 10 полків Гетьманщини та містив докладну інформацію про міста й містечка, їх географічне положення, топографію, а також відомості про кількість дворів і чисельність населення із зазначенням майнового стану; коронні, урядові, монастирські, поміщицькі, рангові (старшинські) та козацькі маєтності.

9 вересня 1765 р. граф вніс на розгляд Малоросійської колегії відповідну пропозицію. Головною метою проведення опису, Румянцев вважав необхідність для нього і Малоросійської колегії мати точні і всебічні дані про становище в Малоросії для проведення визначених імператрицею перетворень [4, с. 199].

Для проведення опису в кожному полкові створювали спеціальну комісію, яку очолював офіцер із розквартированих тоді в Гетьманщині російських полків. Для допомоги йому призначався представник козацької старшини. Сама ж комісія складалася з нижніх чинів російського офіцерства та місцевих українських урядовців [5, с. 59].

У Лубенському полку комісію з проведення перепису очолив підполковник Старооскольського піхотного полка Микола Огарьов. Для допомоги йому були призначені представники старшини – значковий товариш Василь Губчиць та писар Борсук, пізніше полковий писар Іван Шнурчевський. Перепис розпочався восени 1765 року і відбувався з певними ускладненнями причиною яких були як об'єктивні так і суб'єктивні чинники.

Так, 29 листопада 1765 Огарьов повідомляв в колегію, що Губчиць не з'явився для роботи, а ще раніше писар Борсук відмовився прибути в комісію через хворобу. Останній в листі повідомляв, що *«генеральная опись требует людей тому паче всего во всем корпусъ, а паче въ ногахъ крепкихъ, здоровыхъ и молодыхъ, и невося безъ ногъ слабъ и дряхль нахожусь...»* [4, с. 278].

Відповіддю на цей лист стало звільнення Борсука, але призначений замість нього Іван Шнурчевський також вчасно не прибув на нове місце призначення. На, що 9 грудня 1765 Румянцев дозволив Огарьову описувати Лубни без представників старшини. Пізніше Шнурчевський приступив до роботи, але був звинувачений підполковником Огарьовим у непрофесійності і умисному пошкодженні документів. Не тривалий період у комісії працювали бунчуківі товариші Осип Маркевич (звільнений за поданням Огарьова за непослух) та Федір Савич (звільнений через хворобу).

Постійні відмови представників «малоросійської сторони» від участі в роботі комісії змусили Румянцева вдатися до радикальних заходів. Так, 11 січня 1768 р., у відповідь на ухиляння від участі в комісії канцеляриста Білаша і значкового товариша Івершни граф наказав Огарьову: *«Сихъ обоихъ ослушниковъ предложилъ я полковой канцеляріи за неисполненіе данныхъ имъ повелъній наказати кіями»* [4, с. 280].

У своїй роботі комісія керувалася планами, формами та інструкціями проведення опису розробленими ІІ Малоросійською колегією за безпосередньої участі Румянцева. Крім того використовувалися попередні ревізії за 1712 – 1764 рр. для зіставлення отриманих даних про кількість населення, стану належність, земельну власність. Власники земельних ділянок повинні були надати в комісію відомості про свої володіння та за яких умов вони були отримані, а ревізори повинні були на місцях перевірити ці дані. Але господарі, в більшості козацька шляхта, не поспішала надавати документи для ревізії, що спричиняло повільне її проведення серед заможних верств. У джерелах зустрічаємо постійні скарги ревізорів до Малоросійської колегії на затримку в отриманні даних від землевласників, що ускладнює проведення опису. Підполковник Огарьов скаржиться, що комісія *«ни къ какому свидѣтельству и описи приступитъ не можетъ и нынѣ въ сель Засульи, по свидѣльствованіи козацкихъ дворовъ, принуждена, за неподачею отъ нѣкоторихъ владѣльцевъ въдомостей, въ ожиданіи оныхъ подачь житъ, праздно, хотя оніе (владѣльцы) уже къ сочиненію въдомостей и довільно имѣли время»* [6, с. 417]. Землевласники ж, зі свого боку, пояснювали не подачу даних в комісію не знанням наук необхідних для вимірювання площі земель. Так абшитованій підкоморій Горленко повідомляв, що *«землемѣрия по незнанію геодезической науки учинити не обяуюсь»* [4, с. 282]. Ймовірно, що основною причиною цього, було не невміння обмірювати площу, а побоювання втратити частину землі.

Відомий дослідник історії Гетьманщини – Зенон Когут наголошує на пасивному опорі місцевого населення роботі ревізорів і, зазначає що усі соціальні верстви, крім міщан, яким не було, що приховувати, побоювалися перепису [7].

Отже, небажання співпрацювати з російською військовою адміністрацією української козацької шляхти, проблеми матеріально – технічного забезпечення, брак достатньої кількості освічених канцеляристів, страх населення перед представниками комісії, приховування окремих даних про належність до того чи іншого стану та прав на володіння майном тощо сильно гальмували роботу комісії.

Іншою, значною проблемою на яку вказував особисто Румянцев було приписування посполитих до козацького стану і навпаки ухиляння від військової повинності й перехід у міщани. Під час проведення опису в Малоросійську колегію звернувся призначений ще гетьманом Кирилом Розумовським «смотритель» лубенських міщан військовий товариш Петро Назарський і заявив, що *«при сочиненіи въ 1763 г. в полку Лубенскомъ ревизіи, мѣщане Лубенскіе и посполитые въдомства ратуши Лубенской вписаны въ козаки безъ всякаго о козачествѣ в ихъ следствіа, а нѣкоторые въ ревизію и вовсе не написаны, при чемъ многіе изъ них полк. канцеляріей отъ всѣхъ общенародныхъ повинностей и государственныхъ податей увольнены»* [8, с. 88].

Сам П. Румянцев у записці датованій 1766 роком пропонував *«что – бѣ отъ сего времени никого больше въ козаки не писать, а кто по нынѣшней генеральной въ Малой Россіи описи, къ окончанію приводимой, гдѣ какъ найдень будетъ, тому тамъ уже и быть вѣчно, о козачествѣ – жѣ молчать»* [6, с. 427]. Румянцев вказував на проблеми які виникають від такого «приписування». По-перше, козаки які покинули свої ґрунти і вписалися в посполиті, а потім знову доказуючи про своє справжнє походження, вимагають землю назад. По-друге, часто вказують на козацьке походження ті посполиті, які виконували за козаків військову службу і одружилися на «козачих дочках». По-третє, біглі селяни осідають на козачих ґрунтах і вважаються козаками.

Комісіям, що робили переписи, крім збирання даних, необхідно було також перевірити належність тієї чи іншої особи, на основі попередніх ревізій, до свого справжнього стану. Тому треба було провести так зване «следствие о мещанах». Це в свою чергу також впливало на швидкість перепису. У своєму рапорті підполковник Огарьов звертаючись у Малоросійську колегію наголошував, що *«... Указ о взятіи в записавшихся бывшими ревизорами из мещан лубенских казаков доказательств почему они теми ревизорами вписаны з мещан в казаки и ежели явится что они ненадлежащее в то звание исключены из мещанства то их в прежнее мещанское звание к ратуши Лубенской присовокупить представляется невозможным»*. Він також запитував чи можливо «то следствие о мещанах» провести тоді коли усі сотні Лубенського полку будуть переписані. В указі від 6 травня 1768 р. Малоросійська колегія відповіла *«... о тех вписанных в казаки мещанах следствие учинити не приостанавливая и производство генеральной описи»* [9, арк. 4].

Автор статті ставить завданням охарактеризувати документ як складову Генерального опису проведеного в Лубнах та показати його цінність у зв'язку з вивченням окремих проблем розвитку ратушного міста Гетьманщини XVIII ст.

Дане Слідство збереглося до нашого часу й сьогодні знаходиться в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві, як окрема справа (№148) фонду №57 (Генеральний опис Малоросії). У документі на 289 аркушах форматі in folio зібрані матеріали про організацію і проведення опису в полковому місті Лубни та «именная ведомость» записаних в козаки та міщани жителів Лубен заповнені скорописом XVIII століття. Текст написаний різними почерками скоропису XVIII століття.

Дане джерело умовно можна розділити на дві частини, у першій зібрані матеріали організаційно-розпорядчого характеру – рапорти та звернення в Малоросійську колегію, укази, що направлялися в комісію і т.ін. Друга частина містить таблиці та розписні дані опитуваних жителів міста. Таблиця містить порядковий номер та чотири вертикальні колонки. Перша колонка: відомості про особу надані «По ведомостям смотрителя мещан Лубенских войскового товарища Петра Назарского показано», друга: відомості про попередні записи в ревізіях «в учиненных по оным в полковой лубенской канцелярии написанно», третя: докази інших людей про належність «записавшихся в козаки з мещань и других людей доказательства показано» четверта: про залишення в попередньому званні до рішення Малоросійської колегії. Після таблиць розміщено розписні дані про кожну особу з зазначенням дати, інформацією про особу (прізвище, ім'я, стан, походження), та її підпис (за умови неосвіченості підпис довіреної особи).

Перші відомості «слідства» датовані червнем 1768 року і за неповний місяць (з 3 по 21 червня) комісія збрала дані про 185 жителів міста Лубни. Свідчення особи давали особисто, а в разі смерті опитували родичів. Так, замість померлого козака Семена Алефтеренка свідчення дає його син Карпо Алефтеренко підканцелярист гродського лубенського суду [9, арк. 161].

Абсолютна більшість опитаних віднесли себе до козацького стану і надавали різні докази належності до «козачей породы». І це не дивно адже він надавав особисту свободу і можливість майже не контрольованого заняття різними промислами без сплати податків і виконання різних повинностей. Докази «козачей породы» були різні: наявність самих опитаних у попередніх компутах¹, свідчення старожилів чи козацької старшини, проживання на «козачих ґрунтах» тощо. Наприклад козак Музика зазначав, що по ревізії 1726 року він між козаками записаний, а в ревізії 1737 року «почему между посполитыми записан он не ведает», сам він ніколи в посполитих не був, «а в 764 году кем именно и почему в козаки вписан не ведает. Что в то время о козачестве его никто не спрашивал, свидетельств от него представлено не было» [9, арк. 80].

Отаман Павло Самойловський свідчив, що після смерті батька Герасима Самойленка він (Павло) «...с причин убожества войсковую козачью службу отправлять не мог. Записан между посполитыми лубенскими. Однако он в 740 году вписан генеральной войсковой канцелярией в казаки показательством старожилов. В ревизии 742 года написан» [9, арк. 152-153]. Звертає на себе увагу відмінність у прізвиських батька і сина Самойленко (-ський). На думку сучасного дослідника Максима Яременка такі додавання закінчень могли свідчити про «ушляхетнення» прізвища, місця походження носія або отримання прізвиська під час навчання у Києво-Могилянській академії коли даючи студентам прізвищеві назви на -ський/-цький та -ич, професори мали на меті виділити вихованців з-посеред решти загалу [10, с. 317-319].

Значковий товариш Федір Жадан в комісії засвідчив, що «предки его дед Григорий Жадан был казаком зашедшим из города Миргорода о чем может засвидетельствовать имеющийся тамо 701 года казачий компут в котором он там написан». Чому батько його виконував громадські повинності він не знає, адже сам Федір ніколи в посполитих не був і відповідні повинності не відбував. У 1741 році він (за наказом тодішнього полковника Петра Апостола) був призначений війтом Лубенським, а «...почему в 737 и 739 годах и кем в посполитые вписан не ведает». Очевидно, що Жадан таки був посполитим, бо в козаки його приписали у 1742 році «по указу генеральной войсковой канцелярии» і проживає він на «казачем месте которое досталось ему от тестя значкового товарища Павла Приймы» [9, арк. 205 зв.-206].

На відміну від Федора Жадана і Павла Самойловського козак Петро Швець визнав своє міщанське походження, але він не відбував повинності бо був вписаний в козаки у ревізію 1764 році полковим хорунжим Яковом Корнеєвичем і військовим товаришем Василем Зарудним [9, арк. 165].

Цікавими є причини відсутності окремих козаків у попередніх переписах. Наприклад, городовий козак² Василь Мащенко причиною своєї відсутності в давніх ревізіях пояснював, що «по смерти отца его посполитого Лубенского Михайла он жил в местечке Городище» [9, арк. 232 зв.] (сусіднього Миргородського полку – Ю.Н.), а Карпо Льенко пояснював причину відсутності його в ревізії 1764 року проживанням в іншому дворі [9, арк. 236]. Ми бачимо, що нерідко переписувачі не могли знайти особу навіть в межах одного міста.

Із 185 зафіксованих ревізорами лише одна особа Семен Дряпан заявив у комісії, що «предки его были посполитыми» і він «повинности отбывает и рублевый оклад платит» [9, арк. 237].

Документ містить дані про посади які займали жителі Лубен. Іван Дегтяренко та Михайло Малеча показали, що знаходяться в полкових лубенських музиках, останній як трубач [9, арк. 67], «гражданской

¹ Подвірні переписи населення Гетьманщини коли обліковувались тільки голови сімей козаків та посполитих.

² Офіційна назва козацького стану, яка вживалась в Україні з середини XVII - до 80-х років XVIII ст. До городових козаків зараховувались особи, що були внесені до козацьких компутів (списків). Основною їх повинністю була військова служба, від виконання інших повинностей та сплати податків вони звільнялися. В залежності від майнового стану городові козаки поділялися на кінних, піших та тяглих. Перші з них брали участь у військових походах, другі несли гарнізонну та сторожову службу, а треті віддавали повинності старшині. Внаслідок реформи 1735 права і привілеї городових козаків надалі поширювались тільки на виборних козаків. Значна частина городових козаків була переведена у категорію підпомічників.

повинности не отбывают, потому что перебивают на службе в музыках». Григорій Сидоровський [9, арк. 82 – 83] та Данило Армяновський були канцеляристами гродського лубенського суду, писарем Мгарського монастиря був Олексій Майборода. Значковими товаришами були Стефан Єщенко [9, арк. 144-145 зв.] та Фома Тренбач [9, арк. 146-147 зв.]. Отаманом другої лубенської сотні був Григорій Онищенко [9, арк. 150 – 151 зв.], осавулом полкової лубенської артилерії був Улас Котляр [9, арк. 154а-155]. Канцеляристом полкової лубенської канцелярії був Петро Долець. Підканцеляристами полкової лубенської канцелярії та гродського лубенського суду були відповідно Іосиф Олефіренко [9, арк. 210-211] і Карпо Алефтеренко. Поштарем був Семен Богомаз [9, арк. 264 зв.].

Сотенний писар Першої лубенської сотні Прокоп Зайкевич не лише давав свідчення про своїх «козачих предків», «...слыхал от умершей матери своей что отец его Грыцко был породы козачей...», а майже повністю повідав про свою службову біографію з посиланням в комісію: «сам он писарь войсковую службу начал с малых лет и в упоминаемой ведомости 743 года начал находится в услужении при сотенном правлении в письменных делах и за ту его службу в 757 году определен был сотенным канцеляристом тогда бывшим сотником Карпом Значком и атаманом Павлом Самойловским... в 765 году писарю дан аттестат..., а 766 года апреля 5 по представлению сотенного первого Лубенского правления его Зайкевича безпорочной и порядочной с малых лет службу определен в полковую канцелярию полковником Лубенским Иваном Кулябкою и полковою старшиною обозным Филиппом Петровским, суддею Василием Стефановичем. писарем Корнеевичем и хорунжим Михаилом Булюбашем сотенным писарем в коем звании и доньне нахожусь» [9, арк. 207 зв.-208 зв.].

Серед опитаних козаків знаходимо значну кількість осіб які навчалися різним ремеслам, й вірогідно продовжували ними займатися під час ревізії. На заняття тим чи іншим ремеслом вказують і прізвиська «козаків – ремісників». Так, осавул Улас Котляр спочатку навчався котлярському ремеслу, а в 1745 році розпочав службу в козаках і в тому ж році був записаний в ревізію «без всякого исследования».

Грицько Черничка навчався шевського ремесла і працює за плату в різних шевців «и потому что своего двора не имеет и никакой повинности не отбывает» [9, арк. 159]. Аналогічно про своє колишнє навчання шевському ремеслу заявили козаки Павло Швець, Петро Швець, Іван Швець, Грицько Швець, Онисько Канулчин, Олексій Рибалченко та Федір Барабашов. Козаки Моїсей Литвин Кравець та Кондрат Кравець навчалися кравецького ремесла. Їхній «колега» Яков Зубенко потрапив в Лубни ще малим й теж навчався ремесла кравецького, а чому в ревізії 1764 року записаний в козаках не знає [9, арк. 170 зв.]. Як видно прізвиська опитуваних походили від роду їхніх занять. Так, Афанасій Маляр навчався малярській справі [9, арк. 169], Карпо Коваль навчався ковальського ремесла [10, арк. 188 зв.], Омелько Шаповал навчався ремесла шаповальського [9, арк. 261-262].

Аналізований документ може також пролити світло на мобільність жителів Гетьманщини. Згадуваний вище осавул Улас Котляр показав, що «зашел в Лубны еще в 739 году из Миргорода где его отец отбывал службу казачью» [9, арк. 154а-155]. Грицько Черничка зайшов в Лубни у віці 14 років з містечка Хорола «отец его в Хороле жил и был казачьего звания» [9, арк. 159]. Козак Павло Швець прийшов до міста в 15 років з села Михнівці Лукомльської сотні [9, арк. 164]. Мойсей Литвин Кравець прийшов до Лубен з села Велюхани Стародубського полку Мглинської сотні в 14 років «оставил там в казацком звании родных его по отцу дядей Савву, Марка, Якова» [9, арк. 166 зв.]. Також прийшлими були Петро Швець, Яков Зубенко, Онисько Канулчин та Іван Швець «...он завезен в город Лубны еще малолетним, а кем именно не ведает» [9, арк. 175]. Під час перепису одна особа, городовий козак Кирило Ухарь заявив, що «родился он полской нации» [9, арк. 172 зв.], що вказує на його походження з Правобережжя. Звертає на себе увагу, що всі прийшли люди і займалися ремеслами.

Крім того, на момент ревізії деякі особи перебували за межами міста. Семен Паламар знаходився у місті Києві в Печерському монастирі «на послушании для постригу в монахи». Канцелярист гродського лубенського суду Данило Армяновський зазначив, що батька його Василя Армяновського в Лубнах не має, «а находится жительством в полку Переяславском» [9, арк. 174 зв.].

Знаходимо відомості про майнові володіння лубенців. Так Лукьян Іщенко заявляв, що «сам он грунту в посполитой Лубенской Марии Баштовки никогда не покупал, но купил в обретавшегося при полковой лубенской аптеки на карауле в солдата полку Белгородского роты восьмой Павла Брыгины в 761 году. Коему солдату оной в том же году достался» [9, арк. 86]. Петро Швець купив двір в попа Троїцької лубенської церкви Гонцивського.

На основі аналізу даних джерела можемо дійти висновку щодо освіченості тогочасного суспільства. Так із 185 опитаних жителів власноручно підписатися змогли 23 особи, за своїх рідних підписалися 7 осіб: Петро Скаржинський (військовий товариш) – за бабусю Анну Іванову; Павло Самойловський (отаман) – за батька Герасима Самойленка; Данило Армяновський (канцелярист гродського лубенського суду) – за батька Василя Армяновського; Карпо Алефтеренко (підканцелярист гродського лубенського суду) – за батька Семена Алефтеренка та сестру Оксану; Микола Устименко (козак) – за батька Тимоша Устименка і Дядька Федора; Афанасій Маляр (козак) – за дружину Анну Григорієвну; Афанасій Лазоревський (козак) – за батька Грицька Лазоренка.

За всіх інших «не грамотных и по их прошению руку приложили»: згадувані Омелько Репка і Афанасій Лазоревський, Карпо Семенов, Андреев, Паламар Соборної лубенської церкви Литвиненко (за Семена Паламаря) та писар Лук'ян Тренбач.

Звертає на себе увагу, що з усіх опитаних в ревізії жінок жодна не підписалася. А жінки у документі фігурують. Так вдова померлого значкового товариша Івана Сизона Анна Іванова через повіреного внука свого військового товариша Петра Скаржинського «в следственной о мещанах Лубенских, комиссии

показала», що її покійний чоловік Іван Сизон вписаний в козаки «с мешчанства ж виключен осавулом полковым Зарудным по следствию о козачей природе службы прежней... на козачих грунтах». Свідченням військового товариша Кулябки та осавула полкового Карпа Значка «... також і пониже следующим обстоятельствам, что он Сизон не был мешчанином. Иным доказательством есть то что в иных ревизиях меж посполитыми не записан» [9, арк. 148 – 149 зв.].

Вдова Гаврила Сербина, дочка Максима Алефтеренка Оксана показала, що її чоловік «женился на ней в 764 году какого он был звания и был ли он записан между посполитыми она по малолетству своем не ведает» але вона точно засвідчила, що «Ее отец Максим Алефтеренко был козаком и жил на одном дворе с родным братом своим Семеном» [9, арк. 160 зв.].

Дружина померлого Олексія Нестеровича Анна Григорієвна (за другим чоловіком Мальярка) засвідчила, що Олексій «жил в наследстве отца своего Семена, а не Ганзиноного зятя, а кто был Ганзин зять она никогда и не слыхала» [9, арк. 168 зв.]. Вірогідно, що в цьому свідченні ми бачимо спростування якоїсь попередньої, всім відомої чутки. Загалом же в ревізії знаходимо відомості про 21 козацьку вдову які були опитані ревізорами та зафіксовано п'ять дворів померлих міщан, свідчення за яких дають їхні дружини.

«Слідство» завершили в березні 1769 року. З цього приводу військовий товариш Петро Назарський в «доношении» до Малоросійської колегії повідомляв, що «Из написанных по ревизии 764 года и присовокупленных за силу указа Малороссийской коллегии старооскольского полку господином подполковником Огаревым из неналежно вписавшихся в показания мешчан, восемь человек измерло, а два обнищало так, что они податей платить не могут, напротив уж того семи человекам мешчанам незаписанных в составленную ревизию в полном реестре и дворов имя работ никаких написано, которые при достаточном имени по требованиям ратуши Лубенской никаких податей и повинностей объявить без особенного на то Малороссийской коллегии повеления не хотят: однекиваясь одни что не присовокуплены к мешчанам в ревизии 764 года, а другие покровительством и что между разночинцами написаны в ревизию, с обоих сих именные реестры прилагаю и нижайше прошу повелить на место измерших, и в помощь обнищавшим и тех не записанных, уволенных и в укывательстве состоящих мешчан в повинность употребить» [9, арк. 6].

До звернення додавався реєстр міщан лубенських незаписаних в ревізії 1764 року, записаних в вільному реєстрі які податки не сплачують і повинності не відбувають.

Серед них: Яков Обцелін з зятем Іваном «своим двором от отца его Обцелина мешчанина Лубенского Ивана Золотаря в ревизии 739 года записанного доставшимся, имеет промысел крамарский в ревизии 764 года сам и дом его незаписан». Яков Римарь проживає зі своїм родичем у дворі купленому у Федора Жадана «...содержит худобу, в ревизии 764 года сам и сын его незаписан». Яков Уздінов живе у дворі Лубенського полковника «в ревизии 764 года незаписанный, имеет знатный промысел продажа рыбы, соли и других сытных припасов». Максим Гупаленко живе в хаті померлого старця Максима Кизя, сам він і його хата в ревізії 1764 р. не записана.

Кондрат Балабанов зять з свояком живе на грунтах свого тестя померлого міщанина Степана Болобана «в ревизиях 723, 726, 730, 731 годов между посполитыми написанного в ревизии 764 года записан в вольный реестр по причине что он в то время был полевым сторожем, а теперь перебивает в свободных». Купець Опанас Чернов «посадский города Серпухова, живет по найму в разного звания обывателей Лубенских имеет лавку, торгует разными товарами в ревизии 764 года написан в вольном реестре». Степан Лозовський живе з сином у домі в якому раніше відбував повинності «в ревизиях 737, 741, 743, 748, 752 годов записан между посполитыми имеет достаточно грунта, содержит художества ткацкое. В ревизии 764 записан дворовым работником у зятя своего во дворе в далеком расстоянии жительства осавула полковой артиллерии Уласа Котляра и покровительству его осавула платежей и повинностей не одбувает» [9, арк. 7].

Як бачимо, більшість перерахованих осіб були людьми заможними, які користувалися покровительством своїх «високих родичів» або були на службі у Лубенського полковника. Саме тому на думку О. Лазаревського підполковник М. Огарьов не ризикнув особисто включити таких осіб до міщан і просив дозволу колегії «представит о каждом изъ них добытыя отъ старожиловъ свѣдѣнія» [8, с. 88].

Крім того, додавався реєстр незаписаних в ревізії 1764 року померлих та збіднілих міщан які не здатні платити податки. Тут згадуються Павло Куснач «стар и на оба глаза слеп, бездетен с милостыни питавшийся» та Григорій Брижаха «имеет более 90 лет живет с одною дочкою удовою из за старости и дряхлости переписать себя не может».

Іван Сивойко з дружиною померли «а малолетнее дитя их взято родственниками для воспитания, дом же пуст». Також померлі Андрій Бага з дружиною «...малолетнее их дитя на воспитании у родственников в доме живет. Брат его Данило Бага записан 764 года подсудком абшитованого осавула полкового Карпа Значка и по нищете он не может уплачевать за братову хату» [9, арк. 8].

Таким чином, можемо підсумувати, що аналізований нами документ слід розглядати як важливе доповнення до матеріалів Генерального опису Лубен, а також як самостійне історичне джерело. У першому випадку документ дає додаткову інформацію про проведення опису в місті, випадки, коли населення уникало його, дозволяє чіткіше визначити число дворів та власників нерухомості.

Як самостійне історичне джерело «Слідство...» може дати дослідникам відомості про грамотність лубенських обивателів, стану мобільності тогочасного населення та індивідуальні стратегії такої мобільності. Документ містить вказівки про майно та земельні володіння осіб різних станів (міщани, козаки, посполиті) та соціальних груп (удови та ін.). Позитивним моментом джерела є прив'язка взятих на облік осіб до попередніх ревізій, відомості біографічного характеру, котрі дозволяють спроби реконструкції (конструкції) біографій міських жителів, у т.ч. сиріт, удів, тощо. Вказівки віку та статі переписаних лубенців, а

також їхніх родинних стосунків уможливило історико-демографічні студії, зокрема в контексті вивчення статеві-вікової структури населення та структури сім'ї. Зрештою, документ стане в нагоді дослідникам української антропоніміки ранньомодерної доби.

Джерела та література

1. Каппелер А. Мала історія України / Пер. з німецької. – К.: К.І.С., 2007. – 264 с.
2. Литвиненко М. Джерела історії України XVIII ст. – Харків: Видавництво Харк. ун-ту, 1970. – 204 с.
3. Перковський А. Українське населення в 60 – 70-х роках XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1968. – №1. – С. 107–111.
4. Максимович Г. А. Деятельность Румянцова-Задунайского по управлению Малороссией. – Т.1. – Нежин, 1913. – 402 с.
5. Волошин Ю. «Для точного исчисления и сведения всего малороссийского народа»: проведення Румянцевського опису в полковому місті Полтаві (1765-1766 рр.) // Краєзнавство. – 2011. – №1. – С. 57–71.
6. Багалеї Д. І. Генеральная опись Малороссии // Киевская Старина. – 1883. – №11. – С. 402-432.
7. Когут З. Російський централізм і українська автономія, 1760 – 1830. – К., 1996. – Ел. Версія: <http://litopys.org.ua/coss5/koh06.htm>
8. Лазаревський А. М. Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII-XVIII вв. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1896. – Кн. XI. – Отд. 2. – С. 34-203.
9. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф.57. – Оп.1. – Спр.148.
10. Яременко М. Антропонімія вихованців Києво – Могилянської академії XVIII ст. (про інформативні можливості студентських реєстрів) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 19 (1). – К., 2009. – С. 308-322.

Ночовний Ю. В. Лубенское «Сльдствие о неправильно вписанныхъ въ козаки мѣщанахъ» 1768 г. как источник истории ратушного города Гетьманщины.

В статье принята попытка исследовать особенности работы имперской комиссии и представителей казацкой старшины в полковом городе Лубны во время Генерального описания Малороссии 1765-1769 гг. Автор обратил внимание на проведение проверки принадлежности жителей города к своему истинному положению. Доказано, что документ является составной частью Генеральной описи, показано его ценность как источника изучения отдельных проблем развития ратушного города Гетманщины XVIII в.

Ключевые слова: Румянцевская опись, ревизия, город, следствие, козаки, мещане.

Nochovnij Y. V. The document the history of the Lubny in 1768 as a source the Ratushny town Hetmanate

This article is to explore the features of the imperial commission and representatives Cossack regiment in town Lubny in the implementation of General descriptions of Little Russia 1765-1769 years. The author drew attention to the inspection residents belonging to their true condition. It is proved that the document is part of the General description, shown its value as a source for the study of certain problems of the Ratushny town Hetmanate XVIII century.

Keywords: Rumyantsevsky description, revision, town, investigation, Cossacks, burghers.

УДК 94(477.6)"18"

В. М. Тлеуш

СТВОРЕННЯ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ: ВІД ЗАПОРІЗЬКИХ ВОЛЬНОСТЕЙ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ОДИНИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Стаття присвячена висвітленню історії інтеграції південноукраїнського регіону до складу Російської імперії та його реформуванню протягом другої половини XVIII ст., результатом чого стало створення уніфікованої до загальноросійської системи управління Катеринославської губернії.

Ключові слова: Катеринославська губернія, Південна Україна, інтеграція, уніфікація, управління, Запорізькі Вольності.

Створенню у 1802 році Катеринославської губернії передувала насичена півстолітня історія інкорпорації південноукраїнських земель до складу Російської імперії. За цей час російський уряд спромігся не тільки включити цю територію, а і здійснити ряд заходів із приведення адміністративно-територіального устрою до загальноросійського зразка. Шлях до створення Катеринославської губернії, яка проіснувала більше як століття, продемонстрував процес уніфікації управління та спробу перетворення української території на суто російську адміністративно-територіальну одиницю.

Історія адміністративно-територіального устрою Південної України звертала на себе увагу багатьох дослідників. Першим до цього питання звернувся один з найвідоміших дослідників історії Південної України А. Скальковський ще у першій половині XIX ст. [1; 2]. Вперше об'єктом дослідження став окремий регіон Російської імперії, що мав свої особливості та відмінності від інших регіонів, за визначенням автора, – Новоросійський край. Вивчаючи багато аспектів історії регіону, дослідник студював і особливості становлення та розвитку адміністративно-територіального устрою Новоросійського краю. Простежуючи історію Південної України від козацьких часів до 1823 року, А. Скальковський значну увагу приділяв діяльності Катерини II та її фавориту Г. Потьомкіну як визначним діячам Новоросійського краю, які заклали